

B O E K E N

INHOUD

De blunders van Stalin

Dominee Buskes

Duurzaamheid

De blunders van Stalin

Ger Verrips bespreekt:

Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years.* New York/Oxford: Oxford University Press, 1996.

In de als maar breder wordende stroom historische studies over de Koude Oorlog verdient de laatste publicatie van Vojtech Mastny, hoogleraar aan de Johns Hopkins University in Washington, om twee redenen bijzondere aandacht. Mastny, die van Tsjechische afkomst is, beschikt over ongewoon brede talenkennis die hem in staat stelde grondiger en uitgebreider archiefonderzoek te verrichten dan gewoonlijk geschiedt. Niet alleen in de Amerikaanse en in Russische archieven die de laatste jaren toegankelijk werden, maar ook in collecties documenten in de Bondsrepubliek, Italië, Tsjechië en Japan; hij bezocht zelfs het archief van de CPN in Amsterdam. Belangwekkender nog is de invalshoek die hij koos: de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie in de jaren 1947-1953 wordt beschreven en beoordeeld in het licht van wat Mastny ziet als het voornaamste internationale streven van Stalin: de beveiliging van het Sovjet-regime.

Voor deze dominante behoefte aan veiligheid in de Sovjet-politiek geeft Mastny enkele factoren aan. In de eerste plaats dat het regime tot stand was gekomen door een staatsgreep, ondernomen door een zeer kleine groep bolsjewiki die niet kon

rekenen op de steun van de meerderheid van de bevolking. Om hun wankele macht veiliger te kunnen stellen, riepen zij een wereldrevolutie uit, maar alle inspanningen ten spijt liep dit slechts uit op fiasco's; ook de verwachting dat in elk geval in Duitsland een grote omwenteling zou slagen, bleek een enorme misrekening. Nadien voelde men zich geïsoleerd in een wereld van vijandig gezinde staten.

De in Moskou opengestelde archieven laten volgens Mastny zien dat de situatie in het politieke machtscentrum van de Sovjetunie onder Stalin nog kwalijker was dan men in het Westen vermoedde: het was 'geen normaal land' meer, het werd geregeerd door 'een misdaatsyndicaat in dienst van een bloedige tiran, hongerend naar macht en bereid daar misbruik van te maken zodra hij er niet een te hoge prijs voor hoefde te betalen'. Deze opstelling was ook bepalend voor Stalin's buitenlandse politiek nadat hij door de militaire overwinning op Hitler-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog de oppermachtige dictator werd in een imperium dat was uitgebreid tot geheel Oost-Europa en met een groot deel van Midden- en Zuidoost-Europa.

Als de voornaamste doelstellingen van Stalins politiek ziet Mastny de consolidatie van diens macht in de veroverde gebieden in Europa, een ongedeeld en naar Sovjet-richtlijnen ingericht Duitsland en een ongeordend, verdeeld West-Europa los van de Verenigde Staten. In de eerste jaren pal na de nederlagen van Duitsland en Japan was succes

B O E K E N

met deze strategie tegenover het oorlogsmoede en in vredesillusies levende Westen allerminst ondenkbaar. Mastny brengt scherp in beeld hoe groot het belang in die periode is geweest van het optreden van de Labour-regering in Groot-Brittannië, met Ernest Bevin als initiatiefnemer van de Westerse bondgenootschappen, alsmede van de Verenigde Staten onder leiding van president Truman en diens minister van buitenlandse zaken Marshall. Maar zijn aandacht gaat vooral uit naar wat hij beschouwt als de gevolgen van Stalins grote misrekeningen en 'blunders'.

In de visie van Mastny staat voorop dat zowel Stalin als zijn opvolgers - die zich in grote lijnen aan zijn op militaire kracht en politieke dwang gebaseerde strategie zijn blijven houden - allerminst uit waren op roekeloze avonturen. De nu toegankelijke archiefstukken en de getuigenissen uit de eerste hand over wat de mogelijkheden waren waarover Moskou beschikte en over wat men in diverse stadia beoogde, laten er geen twijfel meer over bestaan dat de Sovjetleiders er nooit op uit waren de gestelde grenzen te buiten te gaan, schrijft hij. Maar, zo luidt de belangrijkste conclusie ten slotte, men was wel geneigd grotere risico's te nemen zodra men een verschuiving te hunnen gunste bespeurde in wat als 'de correlatie van krachten' - de vergelijking van het geheel van de politieke, militaire en economische factoren - beschouwd werd. Bij het inschatten van de krachtsverhoudingen waren zij vatbaar voor misrekeningen, niet in de laatste plaats

door hun marxistisch-leninistische ideologie welke er van uitging dat historische wetmatigheden het communisme, ondanks tijdelijke tegenslagen, van de uiteindelijke overwinning verzekerden.

Vulgair marxisme

Van bijzonder belang is dan ook geweest dat Stalin op grond van gangbare simplistische opvattingen over Marx' visie op het verloop van de economische conjunctuur onder het kapitalisme een crisis verwachtte welke het Westen nog dieper zou raken dan in de jaren dertig te zien was geweest. Op grond daarvan sloot hij de kans op politieke en militaire bondgenootschappen in het Westen uit en kende hij de zwaar gehavende Sovjetunie een grote politieke voorsprong toe. Op grond van deze veronderstellingen waagde hij zich aan enkele confrontaties met het Westen.

Maar deze bewerkstelligden alle het omgekeerde van wat hij beoogde. Hij begaf zich in de slangenkuil van de Balkan-politiek door steun te geven aan plannen voor een communistische machtsovername in Griekenland. Ze leidde ertoe dat het Westen werd gealarmeerd tegen de politiek van machtsuitbreiding van de Sovjetunie, waarna hij terugkrabbelde en het op den duur, mede daardoor tot een breuk kwam met de communistische machthebber in het strategisch gelegen Joegoslavië, Tito, die tot dan toe een van zijn belangrijkste politieke medestanders was. Het voorstel van de Verenigde Staten om hulp te bieden en tot samenwerking te komen bij het economisch

herstel van het na-oorlogse Europa liet Stalin door alle aan hem onderworpen communistische partijen in Europa van de hand wijzen. Hij blokkeerde de toegangswegen tot West-Berlijn om bij de onderhandelingen over de toekomst van Duitsland de Westerse geallieerden onder druk te zetten. Maar het resultaat was opnieuw het omgekeerde van wat hij beoogde: hij versnelde er de economische en politieke samenwerking in West-Europa mee evenals de politieke en militaire betrokkenheid van de Verenigde Staten, wat uitmondde in het tot stand komen van het Atlantisch bondgenootschap en een herbewapend West-Duitsland.

Belangrijker nog dan de ernst van deze blunders op zich acht Mastny de neiging van Stalin zich bij een nederlaag over geven aan illusies en te gaan prutsen, wat zijn problemen nog vergrootte. In een normaal land met een verantwoordelijke regering zouden alleen al het fiasco van de blokkade van West-Berlijn en het vanuit Sovjet-standpunt bezien nodeloze conflict met Tito voldoende zijn geweest om Stalin de laan uit te sturen, merkt Mastny op, maar de dictator werd alle ruimte gelaten nog meer blunders te begaan. De grootste van alle die nog volgden was zijn steun aan het oorlogsavontuur dat de dictator in Noord-Korea, Kim Il Sung, tegen Zuid-Korea wilde ondernemen. Met dit 'tweede front' in Azië hoopte Stalin de Verenigde Staten te bewegen zich minder aan het 'eerste front' in Europa gelegen te laten liggen en zodoende alsnog de toekomst

B O E K E N

van Duitsland op zijn voorwaarden te kunnen regelen. Maar ook dit pakte in alle opzichten anders uit dan hij verwachtte: het bracht een tot dan toe ongekend krachtige politieke en militaire mobilisatie van het Westen en leidde tot ernstige meningsverschillen en op den duur tot verslechtering van de betrekkingen tussen de Sovjetunie en China.

In de zomer van 1951, nadat Stalin moest instemmen met een wapenstilstand in Korea, en duidelijk was geworden dat hij met zijn politiek in het slop was geraakt, was Stalin ten einde raad en kreeg Chroestsjov van hem te horen; 'Ik vertrouw niemand meer, zelfs mezelf niet.' De Sovjetleiding was met zijn op commando en dwang gebaseerde maatschappelijk stelsel, zijn misvattingen over de gang van zaken elders in de wereld en vooral zijn tot mislukken gedoemde politiek van kracht in een volslagen impasse terecht gekomen. Het zou daar ook na Stalins dood in 1953, enkele aarzelende initiatieven in de richting van een vermindering van de internationale spanningen ten spijt, niet meer goed uit weten te komen en er, zij het pas veertig jaar later, aan bezwijken.

Mastny houdt zijn betoog bewonderenswaardig overzichtelijk en bondig en helder geformuleerd. Langs de hoofdlijn ervan treft men opmerkelijke terzijdes over hoe Moskou het communistisch 'internationalisme' opvatte: de gang van zaken in de Cominform en de conflictrijke betrekkingen met de Chinese communisten in verband

met de oorlog in Korea en de positie van Japan. Mastny brengt ook nieuwe gegevens of veronderstellingen met betrekking tot op zich interessante kwesties die in het kader van zijn studie zijdelings van belang zijn of tot de historische curiosa kunnen worden gerekend, zoals de aparte positie van Finland, de achtergronden van politieke processen tegen partijleiders in het door de Sovjets bezette Oost-Europa en een bijzondere rol daarin van communisten van joodse afkomst, een mogelijke achtergrond van Stalins publicatie over vraagstukken van de taalwetenschap en de waarschijnlijke betrokkenheid van Chroestsjov bij het sinistere 'dokterscomplot' kort voor Stalins dood, evenals de strijd om de macht die daarop volgde.

Dromer Jozef?

De compactheid van zijn studie brengt echter ook met zich mee dat een paar onontkoombare vragen die zij oproept niet of te weinig aan bod komen. Mastny weet het ook bij vele tegenstanders vertrouwde beeld van Stalin als een sluwe realist danig aan te tasten en waar te maken dat de dictator zich herhaaldelijk liet meeslepen door wensdromen. De vraag is echter of de persoon van Stalin op dit punt wel zo typerend en doorslaggevend is geweest als Mastny meent. Week Stalin in dit opzicht werkelijk zo sterk af van zijn voorgangers en zijn opvolgers? Is er niet gedurende de gehele twintigste eeuw sprake geweest van het vaste patroon dat Russische machthebbers ambities koesterden die de

krachten van hun land verre te boven gingen? Het tsaristische Rusland ging hopeloos ten onder door grote nederlagen tegen Japan in 1905 en tijdens de Eerste Wereldoorlog tegen het aan twee fronten strijdende Duitsland in 1914-1916. De Sovjetunie hoopte aan het begin van de Tweede Wereldoorlog aan zijn grenzen een veiligheidszone te scheppen door annexaties in Oost- en Midden-Europa, maar bleek niet opgewassen tegen het veel kleinere Hitler-Duitsland – dat in diezelfde tijd ook fronten moest bemannen in Zuid- en West-Europa en daarboven verwickeld was in een duikbootoorlog tegen de geallieerde aanvoerlijnen op de Atlantische Oceaan – zonder de zeer omvangrijke militaire en economische hulp van de Verenigde Staten. In de Koude Oorlog legden de Sovjetleiders die na Stalin aantraden het af tegen het Westen omdat zij vasthielden aan een grootscheepse militarisering van het land en een planeconomie die afgestemd bleef op oorlogssituaties en mede daardoor stagnatie bij de modernisering van de technologie en het maatschappelijk leven veroorzaakte.

Door het accent te leggen op de persoonlijkheid van Stalin en te spreken over 'stalinisme' en dat binnen het internationale communisme en zijn ideologie niet nader af te bakenen, lijkt Mastny wel erg veel vertrouwen te hebben in het vermogen van de communistische partijen in Oost-Europa om zonder inmening van het 'stalinisme' een 'morele claim' op een leidende

B O E K E N

rol in hun land te kunnen doen gelden.

Een van de drijfveren voor deze studie van de Sovjet-politiek, aansluitend op zijn *Russia's Road to the Cold War* uit 1979, was dat Mastny gedurende de Koude Oorlog niet kon geloven dat de Sovjetunie zo sterk zou kunnen zijn als vele conservatieve Amerikanen toen veronderstelden. Hij plaatst nu enkele concrete kritische kanttekeningen bij de door het Westen in het begin van de jaren vijftig gevoerde politiek. Maar de basis die hij ervoor biedt is te smal om van een even gefundeerd oordeel te kunnen spreken als er met betrekking tot

de Sovjet-politiek uit de bus komt. Mastny besteedt daarvoor te weinig aandacht aan het feit dat het in het vrijwillig gesloten bondgenootschap in het Westen, een alliantie op uitnodiging, bij het tot stand komen van snelle politieke en militaire beslissingen anders toegaat dan in een alliantie onder dwang als het Sovjet-imperium, waar één man of de leiding van een éénpartijstaat heerst.

Na Mastny's terugblik op de buitenlandse politiek van Stalin, kunnen de huidige internationale verwickelingen allerminst als geruststellend worden beschouwd. In een wereld waarin spreiding van wapens die voor

massavernietiging kunnen worden ingezet noch de opkomst van door fanatiekelingen geleide terreurregimes nog steeds niet worden beteugeld, zijn nieuwe bedreigingen door 'een misdaad-syndicaat in dienst van een bloedig tiran, hongerend naar macht en bereid daar misbruik van te maken zodra hij er niet een te hoge prijs voor hoefde te betalen' allerminst ondenkbaar. Het is een van de redenen waarom studies over de Koude Oorlog van actuele betekenis kunnen zijn.

GER VERRIPS
Redacteur S&D

